

CLODIVS GALLVS, PROCVRATOR DACIAE POROLISSENSIS

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Rezumat: Un fragment de diplomă militară, recent publicat (v. *infra*, nota 3), copie după o *constitutio* imperială din 6 octombrie 142, emisă pentru o ala și cinci cohorte auxiliare, continuă cu indicația: *[et sunt in Dacia Por]ol(issensi) sub Clodio Gal[lo]*. Editorii identifică acest personaj cu un *Clof - - -* dintr-un mic fragment de diplomă de la Buciumi (v. nota 1). Acest personaj este deja cunoscut în prosopografia romană, grație unei alte diplome militare, copie după o *constitutio* din 8 aprilie 133, acordată *equitib(us) qui inter singular(es) militaver(unt) quibus praeest Clodius Gallus* (v. nota 6); același ofițer apare și într-un alt fragment de diplomă, posibil cu aceeași dată (v. nota 7).

Cuvinte-cheie: diplomă militară, Dacia Porolissensis, *procurator Augusti, tribunus equitum singularium Augusti*.

Un mic fragment de diplomă militară, descoperit în castrul de la Buciumi (jud. Sălaj), păstrează numele a trei unități militare din armata Daciei Porolissensis (cohortele II Nerviana Brittonum milliaria, I Cannanefatium și VI Thracum)¹, cu mențiunea că se află *[su]b Clof - - -*, evident procuratorul guvernator al acestei provincii².

Un nou fragment de diplomă militară, recent publicat³, copie după o constituție din 6 octombrie 142, emisă pentru o *ala* (numele pierdut) și cinci cohorte (I Batavorum milliaria, I Aelia Gaesatorum milliaria, II Augusta Nerviana Pacensis Brittonum milliaria, V Lingonum; ultima, în lacună, ar fi VI Thracum),

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr

¹ N. Gudea, ActaMP 8, 1984, p. 212, nr. 2; RMD II 128; ILD 48.

² Opinia noastră (ILD 18), anume că acest personaj ar putea fi identic cu Tib. Cl. Quintilianus, cunoscut dintr-o inscripție de la Porolissum (CIL III 836), din anul 157, este contestată de I. Piso (*Fasti provinciae Daciae*, II. *Die ritterlichen Amtsträger*, Bonn, 2013, p. 129–130, nr. 79): „Last C.C. Petolescu könnte Clodius [- - -] mit Tib. Claudius Quintilianus (Nr. 76) identisch sein. Das ist aber ausgeschlossen, zum einen weil *Clodius* schon längst nicht mehr als Variante von *Claudius*, sondern als eigenständiges Nomen angesehen wird, und zweitens, weil das bei den Claudiern sehr verbreitete Praenomen *Tib.* bei Familien mit den Gentilnomen *Clodius* vielleicht eben aus den erwähnten Gründe, fast unbekannt geblieben ist”. Drept urmare, în noua ediție a cărții *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, 2014, p. 183, am revenit la părerea exprimată de Margaret M. Roxan, RMD II 109, după care acest fragment de diplomă decurge din aceeași *constitutio* cu fragmentul RMD II 108, din timpul lui Antoninus Pius.

³ W. Eck, A. Pangerl, ZPE 191, 2014, p. 272–277.

continuă cu indicația: *[et sunt in Dacia Por]ol(issensi) sub Clodio Gall[lo]*⁴. Editorul recunoaște în acest personaj pe *Clo[- -]* din micul fragment de diplomă de la Buciumi; dar, având în vedere diferențele între unitățile păstrate pe cele două fragmente, acesta trebuie să fie, totuși, un extras dintr-o altă constituție⁵ (*ante* sau *post* 142).

S-ar părea că acest personaj este pentru prima dată cunoscut în prosopografia romană. Totuși, un omonim apare într-o altă diplomă militară, copie după o *constitutio* din 8 aprilie 133, acordată *equitib(us) qui inter singular(es) militaver(unt) quibus praeest Clodius Gallus*⁶; același ofițer apare și într-un alt fragment de diplomă, posibil cu aceeași dată⁷.

Este vorba despre formațiunea de gardă călare a împăratului, *equites singulares Augusti*, al cărei comandant avea rangul de *tribunus*. Dintre predecesorii acestui ofițer, cunoaștem mai întâi un personaj celebru, dintr-o inscripție de la Cyrrhus (Syria) din timpul împăratului Traian: *[Q(uito) Marcio] C(ai) f(ilio) Tro(mentina tribu) Frontoni Turboni Publicio Severo, domo Epidauro, p(rimo) p(ilo) bis, prae(ecto) vehic(ulorum), trib(uno) coh(ortis) VII vigil(um), trib(uno) equit(um) sin[g(ularium)] Aug(usti), trib(uno) pr[ae]t(orianus), proc(uratori) ludi magni, prae(ecto) class[is] pr(aetoriae) Misenensis*⁸. Prin urmare, după primipilat (probabil în cursul celei de-a doua *expeditio Dacica*) și o altă comandă militară (imediat următoare războiului dacic), Q. Marcus Turbo⁹ a parcurs cele trei comenzi în gărzile Romei, cu rangul de *tribunus*: asupra unei cohorte de vigili, al călăreților din garda călare (echivalentă cu tribunatul unei cohorte urbane), apoi al unei cohorte pretoriene; apoi *primus pilus bis*; după care a urmat comanda marii cazărmi a gladiatorilor de la Roma (sarcină cu remunerație centenară)¹⁰, apoi comanda flotei pretoriene de la Misenum (sarcină deja ducenară).

Un comandant al acestei formațiuni de gardă imperială călare mai apare într-un mic fragment de diplomă tot din timpul lui Hadrian (databil între anii 117–132)¹¹, dar cu numele nesigur: *T. A[- -] ius Ce[- -]* sau *T. M[- -] ius Ce[- -]*. Un alt

⁴ Praenomen-ul acestui personaj este necunoscut. Dintr-o inscripție din Africa Proconsularis (AÉ, 1994, 1842), cunoaștem numele unui C. Clodius, *eq(ues) Romanus*, care a îndeplinit de două ori sarcina de duumvir (*IIvir II*) și a fost onorat ca *flamen perpetuus* la *Ammaedara* (Haïdra).

⁵ Din diploma recent publicată (*supra*, nota 3), lipsește *cohors I Cannanefatium*, deci diploma RMD II 128 provine dintr-o altă constituție.

⁶ A.U. Stylow, *Chiron* 24, 1994, p. 83–94; RMD III 158; AÉ 1994, 1519.

⁷ N. Mugnai, *ZPE* 176, 2011, p. 262–266; AÉ 2011, 1104. *[equit(ibus) qui in]ter s[in]gular(es) mili[taver(unt) quib]us prae(e)st Clodius [Gallus]*.

⁸ E. Frézouls, *Syria* 30, 1953, p. 248; AÉ 1955, 255; M.P. Speidel, *Die Denkmäler der Kaiserreiter. Equites singulares Augusti*, Bonn, 1994, p. 99, nr. 72.

⁹ PIR², M 249 (cu bibliografia anterioară); C.C. Petolescu, *Dacia N.S.* 37, 1993, p. 285–290; M. Absil, *Les préfets du prétoire d'Auguste à Commode*, Paris, 1997, p. 166–167, nr. 33; I. Piso, *ZPE* 150, 2004, p. 270–280; idem, *Fasti Provinciae Daciae*, II, p. 67 și urm., nr. 72.

¹⁰ Lista deținătorilor acestei procuratele: H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain. Supplément*, Paris, 1982, p. 60–61.

¹¹ P. Weiß, *ZPE* 117, 1997, p. 246–248; AÉ 1997, 1765; RMD V 379.

comandant a fost M. Calventius Viator¹², dintr-o inscripție de la Gerasa (Arabia)¹³, care ar putea fi identic cu un omonim (de fapt, parțial omonim) din inscripția consemnând discursul împăratului Hadrian din anul 128 de la Lambaesis¹⁴.

Putem presupune că și Clodius Gallus era un fost *primus pilus*, care, după parcurgerea celor trei tribunate la Roma¹⁵, a primit guvernarea Daciei Porolissensis, cel mai târziu în anul 142.

CLODIVS GALLVS, *PROCVRATOR DACIAE POROLISSENSIS*

RÉSUMÉ

Un fragment de diplôme militaire, récemment publié, datant du 6 octobre 142, pour une aile et cinq cohortes auxiliaires, continuait avec l'information: *[et sunt in Dacia Por]ol(issensi) sub Clodio Gal[lo]* (W. Eck, A. Pangerl, ZPE 191, 2014, p. 272–277). Les éditeurs identifient ce personnage avec *Clof - - J*, attesté dans un fragment de diplôme de Buciumi (N. Gudea, ActaMP 8, 1984, p. 212, n° 2; RMD II 128; ILD 48).

Ce personnage n'est pas un inconnu; il est attesté en qualité de tribune des *equites singulares Augusti* de l'empereur Hadrien dans deux diplômes militaires, tous deux provenant probablement de Mésie Inférieure: l'un accordé *equitib(us) qui inter singular(es) militaver(unt) quibus praeest Clodius Gallus* (A.U. Stylow, Chiron 24, 1994, p. 83–94; RMD III 158; AÉ 1994, 1519), l'autre également *[equit(ibus) qui in]ter s[in]gular(es) mili[taver(unt) quibu]s prae(e)st Clodius [Gallus]* (N. Mugnai, ZPE 176, 2011, p. 262–266; AÉ 2011, 1104).

Parmi ses prédécesseurs au commandement de cette formation de garde impériale équestre, on peut mentionner le célèbre Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus (PIR², M 249); promu *primus pilus* légionnaire au cours de la guerre dacique de Trajan, il fut investi successivement du commandement des troupes de la garnison de Rome (voir l'inscription de Cyrrhus: E. Frézouls, Syria 30, 1953, p. 248; AÉ 1955, 255): *trib(uno) coh(ortis) VII vigil(um), trib(uno) equit(um)*

¹² Despre cariera acestui ofițer, vezi toată discuția: C.C. Petolescu, Pontica 37–38, 2004–2005, p. 195–198 (= C.C. Petolescu, *Contribuții la istoria Daciei romane*, București, 2007, p. 146–149).

¹³ AÉ, 1915, 42; M.P. Speidel, *Die Denkmäler der Kaiserreiter*, p. 57–58, nr. 22.

¹⁴ CIL, VIII, 2532 (= 18042); ILS, 2487. Vezi, pentru discuție, M. Le Glay, *Le discours d'Hadrien à Lambèse (128 ap. J.-C.)*, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses Székesfehérvár, 30.08 - 6.09. 1976* (ed. Jenő Fitz), Budapest, 1977, p. 545 și urm.; mai nou AÉ 2006, 1800 r [după M.P. Speidel, *Emperors Hadrian speeches to the African Army – a new Text*, Mainz, 2006 (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 65); *non vidī*].

¹⁵ Totuși, în legătură cu identificarea lui M. Aurelius Apollinaris, și acesta procurator al Daciei Porolissensis (M. Bărbulescu, ActaMN 10, 1973, p. 171–179; AÉ 1974, 544), cu un fost tribune pretorian omonim, participând la un complot contra lui Caracalla (Cassius Dio, LXXXVIII, 5, 3–4), H.-G. Pflaum (*Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain. Supplément*, Paris, 1982, p. 75) comentează: „Il ne saurait être identique avec le procureur homonyme de *Dacia Porolissensis*, étant donné que ce poste ne rapporte que des appointements centenaires et qu'un tribune prétorien avance toujours à une fonction ducénaire”. Vezi, în acest sens, și I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, II, p. 271–272, nr. 118, Dar în perioada 118–168, în calitate de procurator-gouverneur (I. Piso: «Praesidialprocurator»), procuratorul Daciei Porolissensis putea fi totuși salarizat cu 200.000 de sesterți.

sin[ingularium] Augusti, trib(uno) pr[ae]t(oriano); puis *primus pilus bis* après quoi, il reçut une procuratèle de rang centenaire: *procurator ludi magni*.

On peut considérer que notre Clodius Gallus provient également des anciens *primi pili* légionnaires; après les trois commandements dans les gardes de Rome (tribune d'une cohorte des vigiles, tribun des *equites singulares Augusti*, tribun d'une cohorte prétorienne), il aurait reçu la charge de procureur (possible fonction ducénaire) de la province de *Dacia Porolissensis*.

Mots clé: diplôme militaire, *Dacia Porolissensis*, *procurator Augusti*, *tribunus equitum singularium Augusti*.

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACMISB – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secțiunea din Basarabia
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, Roma/Moscova
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj–Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – Anné Épigraphique, Paris
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj–Napoca
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AJPAntropol – American Journal of Physical Anthropology
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
AnthAnz – Anthropologischer Anzeiger, Berlin
AO – Arheologhičeskie Otkrytija, Moscova
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
APURSR – Arheologhični pamijatki URSR, Kiev
ArheologijaKiev, Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
ArhSSSR – Arheologija SSSR, Moscova
ArhSSSR–SAI – Arheologija SSSR. Svod arheologičeskikh istočnikov, Moscova
Banatica – Banatica, Muzeul județean Reșița, Reșița
BEO – Bulletin d'Études Orientales, Damasc
BSS – Black Sea Studies. The Danish National Research Foundations Centre for Black Sea Studies, University of Aarhus
B.Thr. – Biblioteca Thracologica
Bulletin of archaeology – Bulletin of archaeology. The University of Kanazawa, Kanazawa
CAD – The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago
CaieteARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Chiron – Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, Iași
CNA – Cronica numismatică și arheologică, București
CRAI – Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie, Galați
Drevnosti – Drevnosti, Moscova
EME – Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος. Digital Encyclopaedia of the Hellenic World
EphemDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma –București
SCIVA, tomul 66, nr. 1–2, București, 2015, p. 175–177

- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj–Napoca
 ErdMúz – Erdélyi Múzeum, Kolozsvár/Cluj(–Napoca)
 HPS – Hungarian Polis Studies, Debrecen
 IAK – Izvestija Arheologhičeskoj Komissii, Sankt-Petersburg
 ILD – C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
 IMF – Izvestija Moldavskogo filiala AN SSSR, Chișinău
 IOSPE – B. Latyshev, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, vol. 2, Petropolis, 1916
 Iran – Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
 Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
 Izvestija Sofia – Izvestija na Arheologhičeskija Institut, Sofia
 J.Anat – Journal of Anatomy
 J.Anthropol.Archaeol – Journal of Anthropological Archaeology
 JUH – Journal of Urban History
 KAGSP – Kul'tura Anticnyh Gorodov Severnogo Pričernomorja
 Korunk – Korunk, Cluj–Napoca
 KSIA – Kratkie soobščeniija Instituta arheologhii SSSR, Moscova
 KSIAU – Kratkie soobščeniija Instituta arheologhii AN USSR, Kiev
 KSOGAM – Kratkie soobščeniija o polevyh arheologhičeskikh issledovanijah Odesskogo arheologhičeskogo muzeja, Odessa
 Latomus – Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles
 MASP – Materialy po arheologhii Severnogo Pričernomorja, Odessa
 MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
 MIA – Materialy i Issledovanija po Arheologhii SSSR, Moscova/Leningrad (Sankt- Petersburg)
 NE – Numizmatika i Epigrafica, Moscova
 Pallas – Pallas. Revue d'études antiques, Toulouse
 Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
 PIR² – *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, Leipzig
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
 Publications in Classical Philology – Publications in Classical Philology, University of California, Berkeley
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
 RA – Revista Arheologică, Chișinău
 REA – Revue des Études Anciennes, Université Michel de Montaigne, Bordeaux 3
 RELat – Revista de Estudios Latinos, Madrid
 REMMM – Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, Paris
 Renaissanceforum – Renaissanceforum. Journal of Renaissance Studies, Aarhus
 RITL – Revista de istorie și teorie literară, București
 RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, 2 vol., Londra, 1978 și 1985
 RMPH – Rheinisches Museum für Philologie, Köln
 SAI – Studii și Articole de Istorie, București
 Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
 SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
 SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
 SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București
 SNUNK – Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, Sofia
 SovArch – Sovetskaja Arheologija, Moscova
 SP – Studii de Preistorie, București

Sprawozdania Archeologiczne – Sprawozdania Archeologiczne, Instytut Archeologii i Etnologii,
Polikiej Akademii Nauk, Warszawa
SSPK – Starožitnosti Stepovogo Pričernomorja ta Krimu, Zaporožie
StCl – Studii Clasice, București
StComCaransebeș – Studii și Comunicări Caransebeș
Stratum – Stratum, Chișinău/Sankt-Petersburg/Odessa/București
StratumP – Stratum Plus, Chișinău/Sankt-Petersburg/Odessa/București
Syria – Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie, Beirut
TD – Thraco-Dacica, București
TGIM – Trudy Gosudarstvennogo Istoriceskogo muzeja, Odessa
Thracia – Thracia, Sofia
Tibiscum – Muzeul Banatului, Timișoara
Transactions of the Oriental Ceramic Society – Transactions of the Oriental Ceramic Society, Londra
TSP – Terrakoty Severnogo Pričernomorja, Moscova
VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
Vestigia – Vestigia. Deutsches Archäologisches Institut. Kommission für Alte Geschichte
und Epigraphik, München
VNU (ist.) – Vestnik Nižegorodskogo Universiteta. Istorija, Nižnij Novgorod
VOMN – Vestnik Odesskogo Muzeja Numizmatiki, Odessa
WMMÉ – A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
ZAO – Zapiski Odesskogo Arheologičeskogo Obščestva, Odessa
ZOOD – Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii o Drevnostej, Odessa
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
ŽMNP – Žurnal Ministerstva Nardonogo Prosveščeniija, Sankt Petersburg/Kiev

ERATĂ

Într-un articol semnat de Emilian Teleaga, *Pecetea lui Skyles și tumulii fastuoși de la Agighiol și Cugir. Omisiune și falsificare în fondarea mitului „strămoșilor” românilor, geto-dacii*, apărut în SCIVA, 65, 3–4, 2014, p. 295–318, din vina autorului, s-au strecurat două regretabile erori. La cererea acestuia, numărul actual al revistei conține următoarea erată:

La p. 300, în loc de: „Păreră exprimată de Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El a localizat cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret, corespunzător graniței traco-scite”, se va citi: „Păreră exprimată de Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El ilustrează trei dintre cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret, dar le localizează în bazinul Siretului”.

La p. 301, nota 29 – „Rezultatele finale sunt publicate într-un articol în două părți din 2014 (Teleaga, Soficaru, Bălășescu 2014; Teleaga *et alii* 2014)”, se va citi astfel: „Rezultatele finale au fost înaintate spre publicare într-un articol în două părți din 2014 (Teleaga, Soficaru, Bălășescu 2014; Teleaga *et alii* 2014)”.